

Крім того, книгою виявились зацікавлені і національно-громадянські спільноти, адже у книзі розкривається роль духовної інспірації новітньої історії українського народу. Зокрема, презентації відбувались у фундації Ольжича (ОУН), товаристві «Просвіта», Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. Також інтерес виявила Молодіжна асоціація релігієзнавців.

Тож найвдячнішими поціновувачами виявились Церкви, включені у формування національної дійсності України, та саме громадянське суспільство, що природно, зважаючи на предмет та проблемне зосередження книги. Найцікавіші та найяскравіші презентації з перспективою виявлення місця церкви в сучасних суспільно-історичних обставинах України відбулись у Патріаршому Соборі УГКЦ, Духовній семінарії УГКЦ, Інституті релігійних наук ім. Томи Аквінського, Київській Православній Духовній академії УПЦ КП, у протестантському середовищі, зокрема в Асоціації «Духовне відродження».

Не тільки в Україні побувала й актуалізувалась книга, але й за кордоном – в США (Радіо «Домівка», Брігам Янгський університет, Центр вивчення права і релігії, ТБ «Голос Америки», Український музей), Польщі (Фундація Св.Володимира Великого), Німеччині. В українському інформпросторі книга була представлена на радіо «Культура» (Радіопрограма «Логос»). Плануються презентації у різних регіонах України, в інших країнах. Презентація відбудеться і на Парламенті релігій світу, що збирається у жовтні цього року в Солт-Лейк-Сіті (США). Презентуватиме її там проф. Л. Филипович.

4.4 Олена ПАНИЧ. ВИХІД У СВІТ КНИГ ЦИКЛУ «МАЙДАН І ЦЕРКВА» Й «ЦЕРКВА НА МАЙДАНІ» – ЗНАЧИМА ПОДІЯ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ СВІТІ

Як важливий суспільний феномен Майдан 2013–2014 рр. практично одразу став об'єктом інтелектуальних рефлексій журналістів, політологів, соціологів, істориків. Численні статті, книги, семінари та конференції залучили до обговорення цих подій велику кількість людей не лише в Україні, але й за її межами. Вочевидь, це лише початок того осмислення, якого в дійсності потребує це явище.

Особливою ознакою Майдану стала участь у ньому релігійних діячів, церковних лідерів і вірян. Присутність церкви на Майдані була вагомою і помітною. Осередками майданної активності церкви стали храми і намети, які забезпечували притулок для мітингувальників на різних етапах протестів. Активісти багатьох конфесій працювали волонтерами і робили свій внесок в розбудову інфраструктури Майдану. Природними питаннями для релігієзнавців у цьому контексті є: яким

чином церква репрезентувала себе під час Майдану? що нового додав Майдан до релігійного досвіду та характеру ідентичності представників різних конфесій? зрештою, яким був вплив Майдану на церкву, а церкви – на Майдан?

Всім тим, кого цікавлять ці питання, без сумніву необхідно звернути увагу на **книги «Майдан і Церква»** [1] та «Церква на Майдані» [2]. Це – безцінні колекції першоджерел, зібраних по живих слідах історичних подій.

Перша з цих книг є збіркою публіцистичних статей релігієзнавців, документів релігійних організацій та свідчень служителів церкви. В назві слово «Церква» вживається в однині, хоча йдеться про низку церков та деномінацій. Це поняття слід розуміти як символічний або метафоричний вираз, що означає певну єдність, солідарність, яка з'явилась у різноманітті релігійного життя в Україні у період масових вуличних протестів 2013–2014 років.

Три розділи (частини) книги за обсягом суттєво відрізняються один від одного. Перший є коротким хронологічним описом подій, пов'язаних з Майданом. Другий складається з публіцистичних статей науковців і журналістів, що спеціалізуються на релігієзнавчій тематиці і були безпосередніми учасниками або симпатиками протестів. Третю частину, яка є найбільш об'ємною, певною мірою можна вважати основною. Вона структурована за проблемно-хронологічним принципом і містить матеріали і документи, які походять від релігійних організацій. Численні заяви священнослужителів та ієрархів, рефлексії богословів, звернення і заклики церковних авторитетів, з більшою чи меншою детальністю відображають атмосферу, яка панувала в релігійному середовищі України у той час.

Привабливість цієї частини книги для читачів і дослідників полягає в тому, що на основі неї можна створити глибоке уявлення про роль релігійного чинника в подіях Майдану. Матеріали, представлені в книзі, спонукають задуматися про причини присутності Церкви на Майдані та у тому публічному дискурсі, що формувався навколо нього. В умовах кризи легітимності всіх інших політичних і громадських інститутів авторитет Церкви несподівано став важливим джерелом впливу. Символічна влада авторитетного слова, про яку писав П'єр Бурдьє [3], виявилася дієвою і затребуваною у конкретних умовах загострення політичного конфлікту. Медіа, соціальні мережі і інші майданчики для висловлення громадської думки виявились доступними також і для представників Церкви, що давало їм можливість впливати на події, настрої, погляди. Служителі Церкви виступали переважно як моральні авторитети, і від них очікували моральних оцінок, схвалення чи засудження, чіткого розмежування між «добром» і «злом». При цьому на питання, які постали в суспільному дискурсі з особливою гостротою, такі як європейський вибір і підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом, делегітимація державної

влади, насильство і мир, – на них в релігійному середовищі не було однозначних відповідей. Відтак всі вони піддавалися численним і насиченим рефлексіям. Церква могла взяти участь у обговоренні цих питань лише ґрунтуючись на доктринах, традиції і богослов'ї, але з урахуванням реалій конкретної історичної ситуації.

Звичайно, важко зрозуміти позиції церков без усвідомлення історико-культурного і політичного контексту, в якому опинилася Україна в той час, і який, власне, став передумовою Майдану. Питання «європейської орієнтації» в українському суспільстві традиційно було перевантажене багатьма спекуляціями. Протиставлення «західного» і «східного» векторів зовнішньої політики часто використовувалось українськими елітами у маніпулятивних цілях [4]. Неможливо ігнорувати також об'єктивно існуючі, часто суперечливі тяжіння різних груп, в тому числі, конфесійних, до співробітництва, з одного боку, з європейськими країнами, з іншого, з Росією. Загалом переплетення проєвропейського, проросійського, а також глобального та національного вимірів життя різних церков в Україні доволі складне.

Ще перед Майданом були помітні тенденції до публічної дискредитації європейського лібералізму. Вони великою мірою зачепили саме віруючих людей, яких не залишали байдужими побоювання, що європейці відходять від норм традиційної моралі. У публічному дискурсі Майдану це дражливе питання також було присутнє. З цього приводу церковним авторитетам також довелося формулювати раціональні пояснення, зокрема, так, як це зробив православний протоєрей Діонісій Мартишин, який сказав: *«Прагнення справжньої демократії (влади народу), поваги до особистості, достатку, модернізації, гідного життя, свободи і реалізації прав людини – це і є європейські цінності, про які сьогодні так багато говорять»* [1. – С. 254].

Динаміка протестів на Майдані розвивалась таким чином, що підписання угоди про Асоціацію з Європейським Союзом поступово перестало бути єдиною чи навіть головною вимогою протестувальників. На перший план вийшли вимоги захисту прав і свобод людини, справедливості і боротьба проти корумпованої влади. Втім вони корелювали з європейськими цінностями.

Насильницький розгін студентських мітингів 30 листопада 2013 р. і викликане цим масове обурення мали важливі наслідки, які сприяли активній залученості церков до Майдану. Протестувальникам виявилась необхідною підтримка церков і релігійних організацій, як сили, спроможної надати саме моральну підтримку їхнім діям. Присутність поруч духовних авторитетів була в числі тих ресурсів, які гуртували спільноту Майдану. Богослужіння, молитви і проповіді на сцені Майдану освячували мужність учасників протестів, надавали їм статусу мучеників і героїв у боротьбі «за правду». Прилюдні прохання Божого захисту для

всіх присутніх, поміщали протестну діяльність у символічний простір сакрального.

Саме у контексті мучеництва найкраще проявився мобілізаційний потенціал Церкви. Це добре видно на прикладі випадку, коли правлячий режим здійснив спробу залякати очільників Української Греко-Католицької Церкви (сумнозвісний лист Міністерства культури від 13 січня 2014 року). Численні громадські діячі і лідери інших конфесій висловили своє обурення цим листом і таким чином засвідчили, що авторитет УГКЦ лише зміцнюється. Коли єпископа і колишнього ректора УКУ Б. Гудзяка спитали, як він ставиться до загрози засудження його разом із митрополитами Любомиром Гузаром та Святославом Шевчуком до десяти років ув'язнення, він відповів, що «мав би за честь провести десять років ув'язнення в товаристві своїх духовних наставників» [1. – С. 409].

Окремої теологічної доктрини Майдану не виникло, але термін «революція гідності», який згодом витіснив назву «Євромайдан», з'явився саме в релігійному середовищі. Поняття «гідності» допомогло пояснити, легітимізувати масові протести, чітко артикулювати їхню мету. Гідність – це те, що не дозволяло миритися зі свавіллям, беззаконням, корупцією. Спочатку православний автор о. Кирило Говорун у роздумах про «богослов'я Майдану» висловив думку, що гідність «закладена Богом у людську природу» [1. – С. 29], а згодом єпископ Борис Гудзяк назвав Майдан «революцією гідності» [5]. Згодом назва стала брандом української революції 2013–2014 рр.

Прагнення релігійних авторитетів вплинути на перебіг подій проявилось у їхніх спробах миротворчої і посередницької діяльності, про яку збереглося дуже багато свідчень у книзі «Майдан і Церква» [1. – С. 422–424, 567–568]. Важко зробити однозначний висновок, чи могли миротворчі ініціативи церков і релігійних людей запобігти ескалації конфлікту. Проте є підстави думати, що саме ці ініціативи допомогли запобігти розгортанню значно більш кривавого сценарію протистояння.

Плюралізм релігійного життя України, який у сконцентрованому вигляді проявився на Майдані, став свідченням того, що розуміння української нації як культурно-етнічної спільноти зі спільною історичною пам'яттю й ідентичністю втратило актуальність. У значно більшій мірі українська нація виявилася проектом громадянського суспільства, зорієнтованим на утвердження ліберально-демократичних цінностей. В таких умовах будь-яка релігійна деномінація, у тому числі й та, яка представляє національно-культурну меншину, може стати учасником українського національного проекту і в певному сенсі вважатися національною церквою. Саме це дозволило авторам книги говорити про існування «громадянської церкви» в Україні [1. – С. 12]. Загалом матеріали книги «Майдан і Церква» є важливим джерелом для подальших релігієзнавчих і суспільствознавчих досліджень.

Важливою подією також стала нещодавня публікація **книги Олексія Гордєєва «Церква на Майдані»**. Це цікава спроба вловити і зафіксувати плінний досвід щоденного перебування на Майдані віруючих людей. Концептуально в основу книги покладено двадцять вісім інтерв'ю з людьми, що поєднували власні християнські погляди з активною участю у житті Майдану. Переважно це представники протестантсько-євангельських конфесій. Матеріал упорядковано за принципом хроніки: тексти інтерв'ю та світлини супроводжують та ілюструють політичні і суспільні події згідно їхньої черговості. Відтак дослідження набуває характеру «живої історії» і дає можливість прослідкувати зміну настроїв, соціальну динаміку на різних стадіях Майдану. При цьому читач може подивитися на всі ці події очима віруючих людей, здебільшого, волонтерів молитовного намету, серед яких є служителі і «рядові» члени церкви, люди з різним рівнем освіти і соціальним статусом. Середній вік респондентів – тридцять шість з половиною років. Переважна більшість із них – чоловіки, хоча є декілька яскравих жіночих інтерв'ю.

У книзі приділено велику увагу тому, щоб з'ясувати мотивацію участі у Майдані представників євангельської спільноти. Йдеться здебільшого про особисті релігійно обґрунтовані причини. Ця тема дискутується найбільше, тому на неї варто звернути особливу увагу. Слід враховувати, що масові протести як форма соціальної активності, традиційно викликають великі підозри серед євангеліків в Україні, крім випадків, коли вони спрямовані на захист свободи совісті та віросповідань. Віруючій людині було потрібно подолати певний опір загальноприйнятих у цьому середовищі, усталених суджень, для того, щоб стати учасником Майдану. Про те, що такі рішення давались нелегко, можна знайти багато свідчень у цій книзі. Важлива причина недовірливого ставлення до суспільних протестів з боку великої кількості представників євангельської віри полягає в тому, що така активність може бути розцінена як надто «мирська» і така, що відволікає від духовно-релігійної діяльності. До того ж, вона відверто конфліктна, що є додатковим викликом для християн. Будь-який соціальний протест – це фактично балансування на межі. Ніколи неможна бути впевненим у тому, що конфлікт не набере насильницьких форм і не стане приводом для порушення норм християнської моралі. Тому більшість респондентів, чії інтерв'ю представлені у книзі, з більшою чи меншою послідовністю наполягають на мирному характері майданних протестів. Для них Майдан був і залишався мирним, навіть у його найбільш конфліктній і насильницькій фазі. У розпалі протистояння головними цілями, які ставили для себе віруючі, були євангелізм (як форма місіонерської активності або «свідчення про Бога»), доброчинність, допомога іншим людям (у тому числі пораненим у ході сутичок) та миротворча діяльність. Помітним є акцент на молитві як окремій формі публічної активності.

Молитовний намет розглядався не лише як притулок від холоду і голоду чи місце для відпочинку, але й як осередок служіння Богу.

Суперечливим моментом виявився проєвропейський характер Майдану. Звичайно, ця «проєвропейськість» виглядала радше символічною, оскільки підписання угоди України з ЄС було основною вимогою лише на початковому, відносно короткому етапі протестів. Але навіть як символ, це поняття для християн в Україні мало негативні конотації. Вийти на Майдан означало певною мірою виступити на захист «європейських цінностей», з яких багато до того часу стали сприйматися як «антихристиянські» і такі, що суперечать моральним принципам християнства. На основі свідчень, представлених у книзі «Церква на Майдані», можна зробити висновок, що у свідомості віруючих людей відбулася свого роду раціоналізація проєвропейських мотивів. В основному вони опинилися серед другорядних факторів (*«вийшов не за Європу, а за людей»* або *«не за Європу, а проти корупції»*), але були й ті, хто свідомо обрав позицію обстоювання європейської орієнтації, у тому числі з релігійних причин: *«Після суперечок з людьми я для себе визначив, що в ЄС більше плюсів, ніж мінусів»*; *«Боротися за християнські цінності європейськими методами простіше»*; *«Ми можемо дати Європі те, що вона вже втратила»*.

Найсильнішим і вражаючим аспектом рефлексій віруючих людей, відображених у книзі «Церква на Майдані», став розвинутий тут дискурс активного громадянства. Почуття відповідальності за свою країну, прагнення вплинути на її розвиток, посилення вимогливості до політичних лідерів – все це набуло релігійно-морального обґрунтування і забарвлення: *«перед всіма нами відкрилась християнська перспектива Майдану – боротьба за правду»* [2. – С. 29]. Насильницький розгін студентів-мітингувальників, порушення прав людини, а також зловживання та корупція стали тлумачитися як відхід від норм християнської моралі, порушення Божих заповідей, тобто фактично були поміщені у поле теологічної інтерпретації. Прагнення віруючих учасників Майдану узгодити свою громадянську ідентичність з релігійною стали особистим досвідом богословствування, який, як я думаю, можна вважати зародком ширшого дискурсу громадянського богослов'я.

Євангельські віруючі, які брали участь у протестах на Майдані, становили порівняно невелику групу. Їхня позиція стала викликом для іншої, більш пасивної або консервативної частини релігійної спільноти, зокрема есхатологічних течій. Із контексту інтерв'ю стає зрозуміло, що ця група активних людей неначе постійно опонувала іншій точці зору, якої дотримувалися ті, хто з різних причин не були учасниками Майдану. Книга фактично направлена на те, щоб дати можливість промайданним членам церкви висловитися, пояснити свою позицію, певною мірою виправдати себе за участь у цих протестах. Але при цьому чуто лише їхній голос. Та, інша, невидима читачеві, частина спільноти ніяк не

представлена у книзі. Її самовираження явно не вистачає. Думаю, аналітикові та й просто читачеві необхідно вислухати також і *altera pars*, зрозуміти й інший погляд на речі, осягнути дискусію у її повноті.

Загалом публікацію книг «Майдан і Церква» та «Церква на Майдані» слід оцінювати як серйозну подію в інтелектуальному світі. Вони є важливим джерелом для богословів, релігієзнавців і антропологів, які вивчають стосунки церкви з державою і суспільством, релігійний світогляд і ідентичності. При цьому ясно, що робота зі збору свідчень про Майдан представників церкви, а також документів та філософсько-богословських рефлексій з його приводу ще далеко не завершена.

ПОСИЛАННЯ:

1. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. / За заг. ред. Филипович Л. О. і Горкуші О. В. – К., 2014.
2. Гордеев А. Церковь на Майдане. – К., 2015.
3. Bourdieu P. *Language and Symbolic Power*. – Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. – 1995.
4. Haran, O., Burkovskiy P. Before and after Euromaidan: European Values vs. pro-Russian Attitudes in *Religion & Society in East and West*. – Vol. 42, F 5/6. – 2014. – P. 13–16.
5. Нуп М., «The Ukrainian Greek Catholic Church on the Maidan» in *Religion & Society in East and West*. – Vol. 42, F 5/6. – 2014. – P. 40.

4.5 Людмила ФИЛИПОВИЧ. КНИГА ОЛЕКСІЯ ГОРДЄЄВА «ЦЕРКВА НА МАЙДАНИ» – ПРОТЕСТАНТСЬКИЙ ХРОНОМЕТРАЖ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

І ось ще одне свідчення про подію, яка увійшла в історію не лише України, а й країн-сусідів, Європи, всього світу. Дехто вважає, що новітня історія ділиться на «до» і «після» Майдану, незалежно від того, як ми до нього ставимося. Книга, видана видавництвом «Книгоноша» (К., 2015), подає позицію тих, хто був на Майдані, хто бачив все своїми очима, хто має досвід «майданівця», хто може свідчити. А читачі можуть довіряти чи не довіряти цій інформації. Багато що залежить від самого читача, від способу його мислення, від життєвого досвіду. Для одних Майдан – це Революція Гідності, а для інших – державний переворот.

Ця книга не для переконування думаючих негативно щодо Майдану: у них ВЖЕ склалося своє уявлення про нього. Ця книга для тих, хто хоче знати і пізнати правду, хто має сумнів, хто шукає неоднозначні відповіді на непрості питання, для людей мислячих, серйозних, відповідальних.